

Josić-Višnjićnek ez az odüsszeuszi utazása — első nagy sikerű könyve, a *Lepa Jelena* is utazással foglalja keretbe a mesét — mindenképpen érdekes és eredeti változata az emlékező prózának, amelyben korábbi regényének lengyel fordításáról szólva Jan Wierzbicki „égi fénybe emelve” látja Stapart. A belgrádi Ljubiša Jeremić viszont álom és emlékezés lírai evokációján túl „... a harvannyolcas júniusi események különféle összeütkezései között egy dacos nemzedék fájdalmas feleszmélésére” figyelmeztet.

Hogy az utazás, mint előadási formája ennek az emlékező prózának, mennyire hálás alkalom Josić-Višnjić művészetében, eddigi könyvei beszédesen bizonyítják. Maga a forma azonban mégiscsak zárt, szigorúan körülhatárolt területre szorítkozik, s a modorosság veszélyével fenyeget.

Bárcsak ne lenne igazunk, s ez az igazán kivételes tehetségű elbeszélő továbbra is nagy ívben kerülne ki a közelében leselkedő buktatókat!

HERCEG János

AZ ALKÍMIA GYOKEREI ÉS ÉRTELME

Mircea Eliade: *Kovači i alkemičari*. Biblioteka Zora, Zagreb, 1982.

Azt a szerzőt, akinek immár negyedik, hazánkban megjelent könyvét tarthatjuk kezünkben, talán nem is szükséges bemutatni. Vállalva azonban az unalmasság kockázatát, a vallástörténetben járatlan olvasó kedvéért nem árt elismételni, hogy Mircea Eliade román származású, jelenleg Amerikában élő vallástörténész, az összehasonlító mitológiakutatás egyik leghatásosabb szakembere. Szülőhazájában filozófiát tanult, majd huzamosabb időre Indiába zárandokolt, hogy közvetlenül is találkozzon a könyveken keresztül elsajátíthatatlan távol-keleti bölcselettel és annak mitológiai hátterével. Indiai benyomásai tartósan bizonyultak, amiről mindenképp két yogával foglalkozó kulcsfontosságú könyve tanúskodik, érdeklődési köre azonban távolról sem szorítkozik a Távol-Keletre. Antropológiai téziseinek alátámasztásául leginkább különféle ausztráliai és polinéziai törzsek, afrikai népek, az egyiptomiak, a görögök és a rómaiak ősi hagyományaira támaszkodik, hogy új, eredeti magyarázatot találjon a mítosz rendeltetésére vonatkozóan.

A hazai olvasó Eliade mitológiaielméletéről a zágrábi Matica hrvatska gondozásában megjelent *Mítosz és valóság*, valamint Zamak kulture külföldnyomataként napvilágot látott *Szent és profán* című könyvéből tájékozódhat, az úgynevezett „primitív” gondolkodásformák modern vonatkozásairól pedig a zágrábi Zora című sorozat *Okkultizmus, mágia és divatos kultúrák* című válogatása nyújt értékes információkat.

Eliade új könyve, a *Kovácsok és alkímisták* mögött a szerző már máshol kifejtett és bőségesen alátámasztott meggyőződése lapul, mely szerint a mítosz alapfunkciója, hogy az ember a maga totalitásában szemlélhesse

a különben igencsak titokzatos, konfúz és szeszélyes világot: a mítosz jelentéssel ruházza fel a valóságot és ezen belül az emberi létezését. Már ebből is sejthető, hogy szerzőnk a meglevő alkímiaértelmezések túlnyomó többségével — kimondva vagy implicite — polemizál. Távol áll tőle az a nézet, mely szerint az aranycsinálás kísérlete az emberi butaságok történetének egy jókora fejezete, nem elégszik meg az alkímia történetének kuriózumokat csillogtató, anekdotizáló elmesélésével, és végül, nem tartja kielégítőnek a modern tudósok pozitívista alapállását sem, akik szerint az alkímia a tudomány — elsősorban a kémia és a fizika — „naiv”, „primitív” előzménye. Mivel az első két nézet legalább annyira együgyű és felszínes, mint amilyen gyakori, Eliade explicite csak a harmadik típust, a tudománytörténészek pozitívizmusát méltatja vitára. Többek között a következőket írja: „Az alkímia kezdetben nem volt empirikus tudomány, a kémia afféle csírája, hanem csak később vált azzá. Akkor, amikor a kísérleti tudomány számára elvesztette sajátos szellemi voltát és létezésének értelmét.” Eliade szerint a kémia nem az alkímiából született, hanem az alkímia ideológiájának romjaiból. Szellemi tekintetben tehát az alkímiát a „szent tudomány” rangjára kell helyeznünk. A kémia pedig csak akkor bontakozhatott ki, amikor az alkímia szakrális jellege eltűnt. Az alkímia és a kémia között tehát valóságos szakadék tátong: az egyik a szakrális gondolkodás megtestesítője, a másik pedig a profán gondolkodásé. Mitikus funkciója csak az egyiknek van, míg a kémia Eliade rendszerében valahova a heideggeri Zeug (eszköz) szintjére csúszik. A kémiával ellentétben az alkímia még mítosz, tehát a maga módján képes értelmet adni a világnak és az emberi létezésnek.

Az elmondottak alapján logikus, hogy Eliadét nem az alkímia profanizált, szellemileg elrontott utóélete, hanem előzményei, gyökerei érdeklik. Ezeket abban az ősi hiedelemben véli fölfedezni, mely szerint a fémek vagy az égből — tehát a más-világból — származnak, vagy mint az embrió az anyaméhből, a Föld-Anya méhéből kerülnek elő. A fémeknek mindkét változatban szakrális szerepük van, sőt nemcsak a fémeknek, hanem egyáltalán a metalurgiának. A bányászok és a kovácsok egy kicsit minden ősi mitológiában szent lények, hiszen a föld alatti embriológia segítői. A dolgok alakulásának normális tartamát fel tudják gyorsítani, vagyis segítenek a Természetnek, hogy minél gyorsabban „szülhessen”. Nem egyszerűen hasznos eszközt adnak az ember kezébe — Eliade konokul tagadja, hogy a primitív népek utilitarista módon gondolkodtak volna —, hanem egyenesen az Isten vagy az istenek szövetségesei, hiszen bizonyos értelemben helyettesítik, felváltják az Időt. Mindent összevetve, az alkímia gyökereit Eliade abban a „primitív” szemléletben keresi, mely szerint az ember képes segíteni a természetnek, hogy minél gyorsabb ütemben változtassa anyaga természetét. Persze nem szabad megfeledkezni arról, hogy mihelyt modern nyelven fogalmazunk meg egy ősi jelenséget, már meg is hamisítottuk. Ennek Eliade is tudatában van, ezért hosszasan

magyarázza, hogy egy-egy tézisének milyen konkrét jelentést kell tulajdonítanunk. Hogy ezt a célt minél eredményesebben elérhesse, bősz és nagyon széles körű példatárral szolgál. Irigylésre méltó könnyedséggel csapong a lehető legkülönbözőbb népek ősi hitvilágában, hogy alátámaszsa értelmezésének univerzális voltát. Különösen az indiai és kínai alkímiát dolgozza fel, ami egyrészt azért lényeges, mert eddig kevésbé ismert területről van szó, másrészt mert az aranycsinálás kísérletének egy olyan módja tárul fel előttünk, mely egyszerre „experimentális” és „misztikus”.

Mint a szakirodalom értelmesebb részében szokás, az alkímiát kettős értelemben kell felfognunk: egyrészt az aranyak más fémekből való előállítására tett kísérletet, másrészt mint az embernek a szellemi halhatatlanságért folytatott küzdelmét. E kettősség Eliade könyvében is nyomon követhető, azzal, hogy az utóbbi szempontot szemmel láthatóan — és jogosan — előnyben részesíti. A halhatatlanságért folytatott küzdelem nem más mint az Idő legyőzésére tett kísérlet — hangsúlyozza szerzőnk —, s egyúttal ebben látja az alkímia modern korra gyakorolt legfontosabb örökségét. A modern kor lényegében a homo faber és az alkímista Idő elleni küzdelmét folytatja, s e küzdelem módja látszólag mindkét esetben ugyanaz: a munka. Eliade azonban nem mulasztja el hangsúlyozni a „primitív” és a mai ember munkája közötti alapvető különbséget: míg az előbbi liturgikus — tehát lényegében a kezdeteket, az eredeti teremtettséget ismétli meg —, az utóbbi teleologikus, célirányú. Az előbbi szent, mert az Egészre vonatkozik és mivel kozmogóniai jellegű, mindannyiunkat mélyen érint; az utóbbi profán, és mint minden eszköz, lényegében illékony, parciális. Ezért Eliade szerint a liturgikus dimenzió elvesztésével a munka a mai ember számára elviselhetetlenné vált: „A munka deszakralizációja égő sebet hagyott a modern társadalmak testén” — írja.

Mindenesetre az alkímisták régi álma, az Idő legyőzése épp a munka deszakralizációjával vált lehetségessé (az ember a XIX. századtól erőfelel „jobban és gyorsabban dolgozik a Természethél”), de a munka profanizálásával az Idő is profanizálódott, irreverzibilissé, visszafordíthatatlanná vált: a kezdetekhez való visszatérés egyre inkább lehetetlen. „Az ember nem szubsztituálódhatott az Idő helyére anélkül, hogy eközben ne azonosuljon vele. Az ember tehát kénytelen végrehajtani az Idő művét még akkor is, ha ezt nem akarja” — írja Eliade, majd hozzáteszi: „Mivel az Idő visszafordíthatatlansága és üressége a modern világ dogmájává vált, a temporalitás, amit az ember magáévá tett és amellyel kísérletezik, filozófiai szinten az egész létezés ürességében fejeződik ki.”

Profétikus sorok ezek — mögöttük egy apokaliptikus történelemfilozófia lapul —, de mint a proféták, Eliade sem sokat törődik részletes kifejtésükkel és alátámasztásukkal. Ennek ellenére érdemes őket fontolóra venni.